

POHYBOVÁ NEÚSPĚŠNOST U ŽÁKŮ MLADŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU

Aleš Kaplan

Pohybová neúspěšnost u žáků mladšího školního věku

Aleš Kaplan

Recenzovali: prof. PaedDr. Ivan Čilík, CSc.

doc. PhDr. Vladimír Jůva, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova, 2020

© Aleš Kaplan, 2020

ISBN 978-80-246-4562-9

ISBN 978-80-246-4694-7 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

*Věnováno pánům prof. PhDr. B. Svobodovi, DrSc., prof. PhDr. Z. Matějčkovi, CSc.,
prof. PhDr. Petru Blahušovi, DrSc., prof. PhDr. Václavu Hoškovi, DrSc., a doc. PhDr.
J. Šimonovi, CSc., za podněty, rady a nezištnou pomoc v počátcích i v průběhu řešení
předkládané problematiky.*

*Poděkování náleží také PhDr. Jakobovi Holickému, Ph.D., RNDr. Petře Pokorné, Ph.D.,
PaedDr. Jitce Vinduškové, CSc., a RNDr. Jiřímu Vyhmalíkovi.*

*Poděkování také patří ředitelství, učitelským sborům a žákům dvou základních škol, kde
v průběhu 10 let proběhlo samotné výzkumné šetření. Vzhledem k citlivosti získaných dat
nejsou uvedena jmenovitě.*

V neposlední řadě bych chtěl poděkovat celé mé rodině.

OBSAH

PŘEDMLUVA	11
1 ÚVOD	15
2 STUDIUM PROBLEMATIKY V ŠIRŠÍM KONTEXTU POMOCÍ TEORETICKÝCH VÝCHODISEK	18
2.1 Vstup do problematiky	18
2.2 Kvalita života dětí	20
2.2.1 Generace Y	21
2.3 Pohybová aktivita dětí	24
2.3.1 Školní pohybové aktivity	42
2.3.2 Mimoškolní pohybové aktivity	45
2.3.3 Organizované mimoškolní pohybové aktivity dětí	47
2.3.4 Faktory podmiňující pohybovou aktivitu dětí	57
2.3.5 Pohybová aktivita a identita dítěte	58
2.3.6 Postoje dětí k pohybovým aktivitám	60
2.4 Pohybová úroveň a zdatnost dětí v přehledu výzkumných prací	63
2.4.1 Přehled výzkumných studií zjišťujících pohybovou úroveň a zdatnost dětí	64
2.4.2 Problematika motorického a psychomotorického vývoje	73
2.5 Stručná charakteristika vybraných věkových období	75
2.5.1 Období mladšího školního věku	75
2.5.2 Období středního školního věku	78
2.6 Vymezení pojmu neúspěšný žák a jeho etiologie	79
2.6.1 Stručná charakteristika pojmů neúspěch a neúspěšný žák	79
2.6.1.1 Školní výkon z pohledu úspěšnosti a neúspěšnosti	82
2.6.1.2 Školní neúspěch	83
2.6.1.3 Úloha motivace při hodnocení	85
2.6.1.4 Identifikace neúspěšného žáka a diagnostika příčin neúspěšnosti	86
2.6.1.5 Stručný přehled faktorů ovlivňujících neúspěšnost žáka	90
2.6.1.5.1 Žák a jeho osobnost	90
2.6.1.5.2 Pohlaví	92
2.6.1.5.3 Rodiče	93
2.6.1.5.4 Učitel	93
2.6.1.6 Kauzální atribuce u neúspěšného žáka	95
2.6.1.7 Stručný přehled výzkumných studií týkajících se kauzálních atribucí ve škole	99
2.6.2 Pohybově neúspěšný žák v přehledové studii	102
2.6.2.1 Problematika pohybově neúspěšného žáka v historickém kontextu	102
2.6.2.2 Přehled vybraných výzkumných prací tematicky souvisejících s problematikou pohybově neúspěšného žáka	113

2.7	Pracovní nástin strukturálního vymezení pojmu pohybová neúspěšnost žáka na základě jednotlivých kategorií	152
2.8	Pracovní vymezení pojmu žáka s pohybovou neúspěšností	157

3 NÁSTIN ZPŮSOBŮ IDENTIFIKACE POHYBOVÉ NEÚSPĚŠNOSTI U ŽÁKŮ A ŽÁKYNĚ MLADŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU A MONITOROVÁNÍ VYBRANÝCH PŘÍČIN JEJICH MOŽNÉHO VZNIKU

	165	
3.1	Cíl	165
3.2	Úkoly	166
3.3	Vědecké otázky	167
3.4	Hypotézy	167
3.5	Přehled výzkumných souborů	167
3.6	Charakteristika výzkumných souborů	171
3.6.1	Výzkumný soubor VS1	171
3.6.2	Výzkumný soubor VS2	172
3.7	Organizace výzkumu	173
3.8	Metodika výzkumu a pedagogická diagnostika	174
3.8.1	Pedagogická evaluace a dotazování	174
3.8.2	Přehled indikátorů pohybové úrovně a zdatnosti žáků a žákyň pro identifikaci žáka a žákyň s pohybovou neúspěšností	177
3.8.2.1	Stručný přehled testové baterie s charakteristikou a způsobem provedení testů	179
3.8.2.2	Přehled techniky somatického měření (Měkota & Kovář, 1993)	183
3.8.3	Zjišťování názorů na pohybové aktivity dětí v mimoškolní době	186
3.8.4	Zjišťování postojů k pohybovým aktivitám	188
3.9	Možnosti identifikace a následné postupy monitorování pohybové neúspěšnosti u žáků a žákyň mladšího školního věku	191
3.9.1	Identifikace žáků a žákyň s pohybovou neúspěšností	191
3.9.1.1	Monitorování vybraných hodin školní tělesné výchovy a sledování motivační složky učitelovy verbální komunikace k žákovi	191
3.9.1.2	Monitorování zdatnosti a pohybové úrovně žáků a žákyň ve vybraných motorických testech s dalším vyhodnocením pro následnou identifikaci pohybové neúspěšnosti	201
3.9.1.2.1	Skok daleký z místa (1. a 2. etapa)	201
3.9.1.2.2	Leh-sed opakovaně po dobu 1 minuty (1. a 2. etapa)	203
3.9.1.2.3	Člunkový běh na 4 × 10 m (1. a 2. etapa)	205
3.9.1.2.4	Hluboký předklon (1. a 2. etapa)	206
3.9.1.2.5	Rovnovážná poloha (1. a 2. etapa)	209
3.9.1.2.6	Chytání míče (1. a 2. etapa)	211
3.9.1.2.7	Vyhodnocení pohybové úrovně žáků a žákyň ve dvou sledovaných etapách pro následnou identifikaci pohybové neúspěšnosti na základě individuálních testových profilů	213
3.9.1.2.8	Rozložení sledovaných kategorií u žáků a žákyň jednotlivých tříd obou souborů ve dvou etapách	216
3.9.1.3	Zaznamenání hodnoty BMI jako jednoho z možných determinantů pohybové neúspěšnosti	219
3.9.1.4	Individuální profil žáků a žákyň s pohybovou neúspěšností za přispění dalších vybraných determinantů	221
3.9.1.5	Individuální profil žáků a žákyň s evidovanou specifickou poruchou učení (pouze 1. etapa výzkumného šetření)	224
3.9.2	Přehled a komparace zastoupení vybraných determinantů působících na žáky a žákyň (žactvo) s pohybovou neúspěšností s jejich vrstevníky	234
3.9.2.1	Komparace mimoškolních aktivit žáků a žákyň s pohybovou neúspěšností s jejich vrstevníky	234
3.9.2.2	Komparace zastoupení pohybových aktivit v týdenním režimu u žáků a žákyň s pohybovou neúspěšností s jejich vrstevníky	239

3.9.2.3	Komparace sociální identifikace žáků a žákyň s pohybovou neúspěšností při pohybových aktivitách s jejich vrstevníky	242
3.9.2.4	Komparace způsobů mobility do školy žáků a žákyň s pohybovou neúspěšností s jejich vrstevníky	245
3.9.2.5	Komparace zastoupení pohybových aktivit rodičů žáků a žákyň s pohybovou neúspěšností s rodiči jejich vrstevníků v minulosti	247
3.9.2.6	Komparace zastoupení pohybových aktivit rodičů žáků a žákyň (žactvo) s pohybovou neúspěšností s rodiči jejich vrstevníků v době dotazování	251
3.9.3	Postoje žáků a žákyň s pohybovou neúspěšností k pohybovým aktivitám	261
3.9.3.1	Východiska pro hodnocení postojů žáků a žákyň s pohybovou neúspěšností k pohybovým aktivitám	261
3.9.3.2	Komparace postojů žáků a žákyň s pohybovou neúspěšností k pohybovým aktivitám s postoji jejich vrstevníků	268
4	DISKUSE	283
5	ZÁVĚR	296
6	PŘEHLED POUŽITÝCH LITERÁRNÍCH ZDROJŮ	305
6.1	Literatura	305
6.2	Přehled vybraných bakalářských, diplomových, rigorózních a disertačních prací vztahujících se k řešení problematice	322
6.3	Internetové zdroje	323
6.3.1	Ostatní internetové zdroje	324
6.4	Manuály, dokumenty, závěrečné zprávy a vyhlášky	325
	Summary	327
	Přílohy	330
	Seznam zkratk	373
	Jmenný rejstřík	376
	Věcný rejstřík	382

PŘEDMLUVA

V současnosti se stává často diskutovaným problémem zdravotní stav populace a s ním spojený životní styl, jehož podstatnou součástí by měla být pohybová aktivita, která je společně s pohybovou aktivností přirozenou životní potřebou každého člověka. Ve druhém deceniu 21. století se setkáváme se stavem snížené pohybové aktivity v celém spektru populace s tendencí k nepravidelnosti a minimální účasti. Konstatování odborníků zabývajících se pohybovou aktivitou tak upozorňují na pohybovou nedostatečnost, případně pohybovou inaktivitu. Populace se tak stává pohodlnější a s častějším výskytem obezity, která se v posledních letech zvýšila. Uvedená problematika se také opakovaně dostala na pořad jednání Senátu Parlamentu ČR, kde v rámci pracovního setkání bylo upozorněno na nedostatek pohybové aktivity populace v České republice a zároveň konstatováno, že se jedná o naléhavý problém na našem území. V této souvislosti bylo konstatováno, že se v České republice objektivně zhoršuje tělesná zdatnost a pohybová gramotnost celé populace, a to zejména u dětí školního věku. Jedním z důvodů je dlouhodobě nesprávná hodnotová orientace obyvatel České republiky a v důsledku toho i nízká motivace k provádění pohybových aktivit. Nedostatečný zájem o provozování pohybových aktivit v dětském věku způsobený zejména nabídkou nových moderních technologií se odráží v nižší úrovni pohybové kultivace zejména u dětské populace. V závěrech z jedné z pracovních odborných rozprav v Senátu Parlamentu ČR bylo upozorněno na skutečnost, že pravidelná, smysluplně cílená a kvalifikovaně řízená sportovní a pohybová aktivita motivující k pohybu dětí a mládež jak ve škole, tak i v mimoškolní činnosti vytváří příznivé podmínky a podněty pro pozitivní vztah k pohybovým aktivitám zejména v dětském věku.

Z mého pohledu je na uvedený problém upozorňováno dlouhodoběji, avšak aktuální stav se této tematice předurčuje věnovat ještě více podrobněji. Proto jsem se rozhodl zpracovat vědeckou monografii, která má za cíl se věnovat doposud okrajovému tématu, a to problematice pohybové neúspěšnosti u žáků mladšího školního věku. Tedy těch dětí, které jsou na opačné straně spektra než pohybově talentované děti. Podle mne právě dětem pohybově méně úspěšným je potřeba nabízet rozmanité pohybové aktivity jak v rámci školní tělesné výchovy, tak v rámci volnočasových aktivit. Nabídka příležitostí pro realizování jakýchkoliv pohybových činností těchto pohybově neúspěšných dětí by totiž mohla vést k vytváření určitého vztahu k pohybu s výhledem do jejich budoucnosti.

V průběhu své dlouholeté pedagogické praxe jsem se nejprve jako učitel tělesné výchovy a zeměpisu na základní škole a následně jako odborný asistent na tělovýchovné fakultě měl možnost setkávat s žáky i studenty, kterým nedělalo problém provést jakoukoliv pohybovou

činnost. Jako učitel jsem se tak utvrzoval, že mám žáky šikovné, se kterými mohu provádět rozmanité pohybové činnosti a sportovní aktivity. Na základě této skutečnosti jsem kladl důraz na výkon každého žáka a postupně jsem zejména využíval hodnocení podle dosaženého výkonu v jednotlivých pohybových činnostech. Postupem času jsem si však uvědomil, že se objevují také žáci, kteří se prezentovali nižší pohybovou úrovní i samotnou zdatností. Pro mne to znamenalo zjištění, že školní tělesná výchova v určitém slova smyslu velice často uplatňuje výkonový přístup, který tak řadu dětí, jež na požadavky učitele nestačí, může odradit. Nejen u sebe, ale zároveň u svých kolegů jsem zaznamenal skutečnost, že žáci, které školní tělesnou výchovu nejvíce potřebují, ztrácejí motivaci a účasti na hodinách se často vyhýbají díky omluvenkám od svých rodičů. Výkonový přístup tak znamenal hodnocení a upřednostňování dětí, kterým se dařilo plnit stanovené nároky učitele v podobě splněných norem, které nemusejí odpovídat individuálním zvláštnostem a vývojovým zákonitostem každého z žáků. Přitom by z pedagogického hlediska měly být také respektovány možnosti každého žáka vzhledem k jeho vývoji, který předcházela jeho aktuálnímu výkonu, což se však může jevit v rámci hodin školní tělesné výchovy jako neřešitelný problém. Je třeba si uvědomit, že díky prožitku a zkušenosti z hodin školní tělesné výchovy si dítě může vytvořit celoživotní vztah ke sportu a k pohybu vůbec. Můžeme přece vycházet z přirozené dětské potřeby pohybu, která však v současných změněných podmínkách způsobených pasivním trávením volného času vede k omezování přirozené potřeby pohybu u současné dětské populace. Přitom jakákoliv pohybová aktivita a s ní spojené psychické prožívání může mít velký význam pro zdravé utváření dětské osobnosti, jak mi to připomínal při odborných konzultacích pan profesor Zdeněk Matějček. Ano, mnohdy se ve škole přirozeně zdůrazňuje hodnota školního úspěchu a známky na vysvědčení se pro mnohé rodiny stávají jakýmsi ideálem úspěchu, jemuž se slouží a obětuje všechno ostatní. Pro děti, a to zvláště pro chlapce v konci období mladšího školního věku, je mimořádnou hodnotou umět to co ostatní, nenechat se zahanbit, obstát v soutěži a získat si určitou prestiž. Pan profesor Matějček mne upozorňoval na skutečnost, že pocity méněcennosti pro tělesnou a pohybovou nedostatečnost v konci období mladšího školního věku dosahují maxima, kdy posměch druhých dětí je prožíván nejpalčivěji. V průběhu našeho života se můžeme při rozmanitých činnostech setkat u dětí s pohybovým neúspěchem, s problémy se samotným pohybem, s prováděním pohybových úkolů a se sníženou pohybovou aktivitou. U dětí však nemůžeme očekávat, že při nácviu dovednosti nebo při rozvoji jednotlivých schopností vše hned půjde snadno. Děti totiž nemusí mít dostatek příležitosti osvojit si mnohé pohybové dovednosti. A to díky vlastnímu životnímu stylu, díky životnímu komfortu a pohodlnosti, díky vnějším podmínkám, ale také díky snížené důslednosti rodičů a učitelů. Přitom se může jednat o děti, které jsou aktuálně pohybově neúspěšné a které za to nemohou. Determinant, které tak mohou vstoupit do problematiky pohybové neúspěšnosti, je tedy mnohem více.

V průběhu svého pedagogického působení na Fakultě tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy v Praze jsem se na základě pedagogických zkušeností a znalostí rozhodl za podpory doc. Šimona a prof. Hoška zaměřit svoji pozornost na pohybově neúspěšné žáky a řešit uvedenou problematiku v rámci doktorského studia. Vzhledem k tomu, že se jednalo o problematiku, která doposud nebyla uceleně řešena, bylo potřeba se obrátit na významné osobnosti prof. Svobodu, prof. Matějčka a prof. Blahuše. Díky jejich radám a nezištné pomoci jsem se postupně pracoval k východiskům, která sehrála významnou úlohu při řešení problematiky pohybově neúspěšného žáka. Zpracováním a obhájením disertační práce jsem si uvědomil, že se stále pohybuji na začátku cesty za poznáním řešeného tématu. Neuvědo-

mil jsem si, že cesta bude tak dlouhá, abych mohl podat náhled do problematiky pohybové neúspěšnosti žáků. Již samotný název totiž vyvozoval velké množství přístupů a pohledů na daný problém. Znamenalo to pro mne ještě větší soustředění, tak abych mohl více badatelsky proniknout k jádru věci a touto monografií tak prezentovat vlastní pohled, a tedy pohled pedagogické kinantropologie a zároveň oborové didaktiky, na pohybovou neúspěšnost žáka mladšího školního věku.

V průběhu svého bádání jsem se kromě studia obsáhlého množství odborných knih, časopisů, sborníků a metodických materiálů mohl setkat v rámci školení a seminářů s učiteli tělesné výchovy, cvičiteli a trenéry působícími v kategorii mladšího a staršího žactva. I díky nim jsem si uvědomil, že tito lidé většinou dobrovolně vykonávající svou činnost sehrávají velice podstatnou úlohu při utváření celoživotního vztahu ke sportu a k jakémukoliv pohybu. K nim je potřeba ještě zařadit i samotné rodiče. Vždyť zdravý životní styl a frekvenci i výběr pohybových aktivit děti v průběhu svého života přejímají od svých nejbližších a postupně od těch, kteří je vedou jak v rámci školní výchovně vzdělávací činnosti, tak i v rámci mimoškolních aktivit. Podobně jsem si vytvořil celoživotní vztah ke sportu a k pohybu i já sám. Bylo to dáno díky učitelům, trenérům a cvičitelům, kteří mne vedli, a v neposlední řadě i díky rodinnému zázemí. V této souvislosti bych chtěl zmínit spolupráci rodičů s učitelem tělesné výchovy, ale i trenérem a cvičitelem, zejména při informaci o zlepšování pohybové kultivace v domácích podmínkách. Ne tedy konfrontačně a nátlakově ze strany rodičů, jak to můžeme dost často v současnosti zaznamenávat.

Významným činitelem se při výběru i využívání pohybových aktivit samozřejmě stává samotná škola především díky podmínkám a materiálně technickému zajištění pro sportování dětí. Škola tak může poskytnout žákům velké množství pohybových aktivit a činností a zároveň je naučit využívat je v rámci svého volného času. Zatímco pro některé děti bývá školní tělesná výchova oblíbeným předmětem s takřka jistou jedničkou na vysvědčení, pro ty méně zdatné a pohybově méně nadané se stává nepříjemnou a za žádných okolností vyhledávanou. Takovíto žáci si totiž uvědomují, že i když se budou co nejvíce snažit, některé pohybové činnosti bohužel nebudou schopni zvládnout. V tomto případě tedy záleží na učiteli tělesné výchovy, jak dokáže naložit s uvedenými podmínkami a následně je využít u žáků různé pohybové úrovně a zdatnosti. Jsem totiž toho názoru, že se učitel tělesné výchovy může stát autoritou pro své žáky, kteří ho v mnohém napodobují a identifikují se s ním. Této skutečnosti by si měl být každý pedagog vědom. Učitel tělesné výchovy má totiž jedinečnou možnost v hodinách školní tělesné výchovy nabídnout činnosti žákům jak pohybově a zdatnostně podprůměrným, tak zároveň vysoce nadprůměrným. Zároveň však připouštím, že v současných podmínkách českého školství může být takovýto postup pro samotného učitele tělesné výchovy velice náročný až obtížný.

Předkládaná monografie je tedy určena výše uvedeným edukátorům a studentům pedagogických a tělovýchovných fakult. Tedy těm, kteří mohou ovlivnit směřování dítěte k takovým aktivitám a činnostem, kde by měl být pohyb stěžejní součástí.

V závěru své předmluvy bych se chtěl vrátit na začátek a ještě jednou připomenout, že v současnosti, díky nabídce nových technologií a následným možnostem trávení volného času, přestává být pohyb pro děti životně důležitý. S uvedenou skutečností se můžeme setkat i v celoevropském měřítku. V této souvislosti bych chtěl krátce upozornit na britský deník *The Daily Telegraph*, kde britská Asociace učitelů upozorňovala již v dubnu 2014 na skutečnost, že děti začínají mít problém se základními pohyby, jako je chůze, běh či hod. Zároveň bylo poukázáno na skutečnost, že děti velice snadno ovládají moderní elektroniku. Závislost na

počítačových hrách zejména v tabletech a v moderních mobilech dětskou populaci připravuje o motorickou šikovnost. Dále je v článku prestižního deníku konstatováno, že jen za poslední rok vzrostl počet britských domácností s tablety z dvaceti na jedenapadesát procent, což může mít velmi závažný dopad na sociální i fyzický vývoj dětí, které tráví každodenně u počítače či tabletu větší množství času než při pohybových aktivitách a stávají se na nich závislími. S uvedeným stavem se můžeme setkat také v našich podmínkách, když je v odborných pedagogických kruzích uváděno, že výrazný vliv na tento stav má současný životní styl, zejména sedavý způsob života, převaha činností, které nevedou k pohybu, jako je práce s počítačem, popřípadě sledování televize, nadměrné využívání dopravy, kdy do školy dnes již děti nechodí tak často pěšky jako v minulosti, a nakonec samozřejmě i sezení ve škole až kolem 30 hodin týdně. Přitom současní žáci mají ve většině případů pouze dvě vyučovací hodiny tělesné výchovy týdně, což je tradice trvající již více než 130 let.

V závěru předmluvy bych se chtěl čtenářům svěřit, že jsem si zpracováním této problematiky stanovil velice náročný cíl, který i po dvacetiletém bádání nemá jasných odpovědí. Uvedené konstatování znamená pro nás edukátory výzvu dále se touto problematikou zabývat. Vždyť jde o jednu společnou věc, a to rozpohybovat děti, vést je k jakémukoliv pohybu a prokázat dětem službu, v níž si každé z nich může najít pohybovou činnost, ve které se může stát úspěšným. A nemusí to být vítězství na prestižním turnaji, nebo za každou cenu.

*V Lomnici nad Popelkou, 27. února 2019
Aleš Kaplan*

1 ÚVOD

V předmluvě jsme mohli zaznamenat nástin problému, který se bude prolínat celou touto publikací. Snaha je proniknout tak do problematiky pohybové neúspěšnosti u žáků mladšího školního věku. Jedná se tak o možné způsoby identifikace a monitorování příčin pohybové neúspěšnosti. Při komplexním zpracování výsledků výzkumného šetření bylo nutné respektovat samotnou problematiku neúspěšnosti žáka jak z hlediska psychologického, tak z hlediska pedagogického a zároveň z hlediska oborové didaktiky. K tomuto nám posloužilo studium teoretických východisek, kde jsme zaznamenali různé náhledy spojené s používáním různých pojmů týkajících se zpracovávané problematiky. Na základě této skutečnosti bylo přistoupeno k sestavení přehledu pojmů, které mohly zasáhnout do námi řešené problematiky pohybové úspěšnosti. Při této příležitosti došlo k zařazení do pracovních kategorií, které byly utříděny do relační situační mapy tak, aby se u jednotlivých pojmů odkryly potenciaální vztahy. Vztahy byly identifikovány prostřednictvím obsahové analýzy odborných sdělení, publikací a článků. Na základě vytvořeného schématu bylo možné vytyčit pracovní cíle a pracovní postup pro praktickou část našeho bádání, která se zaměřuje na nastínění způsobů identifikace pohybové neúspěšnosti u žáků mladšího školního věku.

Při formulování samotného pojmu bylo nutné si komplexně uvědomit problematiku žáka s pohybovou neúspěšností jak z pohledu aktuální pohybové kultivace prostřednictvím úrovně pohybových schopností a pohybových dovedností, tak z hlediska vzájemné interakce s vnějším prostředím (škola, rodina, učitel, případně spolužáci nebo vrstevníci) a jeho způsoby hodnocení, dále z hlediska kauzálních atribucí, případně motivace apod.

Role žáka s pohybovou neúspěšností je pracovní vymezena nejenom určitými zjevnými či předpokládanými projevy dítěte, ale zejména interpretací a vysvětlením vybraného množství příčin, které k nim vedly.

Pracovní verze podstatných proměnných působících na možný vznik pohybové neúspěšnosti u žáka mladšího školního věku byla vytvořena na základě Mönksova triádického modelu, který byl na základě expertního posouzení upraven pro potřeby námi řešené problematiky. Na základě vzájemného propojení tří osobních faktorů, kam patřily osobnostní limita, dále výrazně podprůměrná až podprůměrná pohybová úroveň a v neposlední řadě motivace, vyvstal průnik, který byl pracovní označen jako pohybová neúspěšnost. Z tohoto označení se následně vycházelo pro stěžejní třetí kapitolu této monografie, která se pokusila nastínit možné způsoby identifikace pohybové neúspěšnosti u žáků mladšího školního věku.

V úvodu je třeba upozornit, že výzkumné šetření nemohlo být z důvodů ekonomických, technických, personálních a praktických realizováno v celém základním populačním souboru.

Proto byl základní cílový soubor v tomto šetření zastoupen výběrovým souborem, do kterého byli vybráni žáci navštěvující 1. stupeň základní školy, konkrétně 3. a 4. ročník, jejichž věk se pohyboval v rozmezí 8–10 let. Z hlediska regionálního přístupu byla vybrána jedna základní škola ve velkém městě a jedna základní škola na malém městě.

Ve třetí kapitole, která se zdá být v samotné monografii stěžejní, můžeme zaznamenat čtyři podkapitoly, které jsou utříděny podle toho, jak byla samotná identifikace pohybové neúspěšnosti u žáka mladšího školního věku provedena, po níž následovalo monitorování vybraných faktorů v možných intencích ovlivňujících tvorbu statutu pohybové neúspěšnosti u žáka. V první podkapitole se tak můžeme seznámit s průběhem pedagogické evaluace vybraných vyučovacích jednotek tělesné výchovy u tříd, které byly vybrány do výzkumného šetření a zároveň s výpověďmi učitelů tělesné výchovy týkajícími se otázky pohybové neúspěšnosti ve školní tělesné výchově. Kromě toho je upozorněno na samotný obsah vyučovacích jednotek s odkazem na způsob vedení a slovní interakci mezi učitelem tělesné výchovy a samotnými žáky. Druhá podkapitola pojednává o pracovním postupu při stanovení pohybové neúspěšnosti pomocí indikátorů motorické výkonnosti i samotné pohybové úrovně. Za indikátory byly vybrány tři testy UNIFITTESTU, dále test pohyblivosti trupu ve směru flexe – hluboký předklon, zároveň byl zařazen stoj na jedné noze a posledním testem byl test chytání míče. V této podkapitole se také setkáváme s hodnocením Body Mass Indexu (BMI). Na základě diagnostiky motorické výkonnosti a pohybové úrovně žáků je tak upozorněno na skupinu žáků, jejichž dosažené hodnoty se pohybovaly pod hranicí průměru ve vybraných motorických testových položkách ve více než čtyřech testech ze šesti absolvovaných. Třetí podkapitola interpretuje výsledky dotazníkového šetření. Zajímalo nás, jaké je zastoupení volnočasových a pohybových aktivit v týdenním režimu žáků a žákyň s pohybovou neúspěšností v rámci mimoškolních aktivit, frekvence pohybových aktivit v mimoškolní době v jejich týdenním režimu, dále problematika jejich sociální identifikace při pohybových aktivitách, mobilita těchto žáků do školy a v neposlední řadě pohybové aktivity rodičů žáků v minulosti i v době výzkumného šetření. Tím jsme chtěli zaznamenat případný vliv rodičů na utváření vztahu žáků k pohybovým aktivitám prostřednictvím jejich sportování. Zjištěné výsledky byly zároveň porovnávány s výsledky vrstevníků žáků s pohybovou neúspěšností.

V poslední, čtvrté kapitole se objevují interpretace výsledků použitého postojového dotazníku Children's Attitudes Toward Physical Activity (CATPA Grade/Year 3), který pro děti mladšího školního věku zaznamenává šest dimenzí souvisejících s pohybovými aktivitami těchto dětí.

V práci se tedy prolíná studium problematiky v širším kontextu pomocí teoretických východisek s předem stanovenými postupy detekujícími pohybovou neúspěšnost u žáků mladšího školního věku i s monitorováním vybraných příčin jejich možného vzniku.

Vše toto musíme vnímat i z pohledu samotného mladšího školního věku. Vždyť mladší školní věk je také obdobím se zvýšenou pohybovou vnímavostí, a proto by dítě mělo zvládat celkovou schopnost pohybu. Důležitá pro něj je motivace a vliv osobnosti rodiče či učitele. Vždyť děti v mladším školním věku lze považovat za soutěživé s potřebou předhánět se a dosahovat neustále lepších výkonů. Samotná tělesná zdatnost podložená odpovídající úrovní pohyblivosti může znamenat pro toto vývojové období výraznou společenskou hodnotu, díky níž děti získávají uznání ve skupině. Na druhou stranu se však může objevit pocit méněcennosti, který je způsoben aktuálním výskytem různého pohybového či smyslového nedostatku, případně jinou příčinou, která může být i latentní povahy. Zde tak sehrává stěžejní úlohu učitel, případně rodič, nebo i trenér či cvičitel, aby zabránil vzniku tohoto pocitu

u dětí. Vždyt' důležitým cílem tělesné výchovy jak v podmínkách školy, tak v podmínkách mimoškolních je aktivní zapojení všech dětí mladšího školního věku do samotného procesu tělesné výchovy, kde by měl být eliminován přehnaný prvek soutěžení vedoucí až do výkonové konfrontace a přehnaná ambicióznost při dosahování výkonů, které nemusí odpovídat individuálním vývojovým zákonitostem.

Cílem výzkumného šetření, které je zpracováno v této publikaci, bylo provedení literární rešerše k řešené problematice a vytvoření pracovního návrhu k provedení identifikace žáka s pohybovou neúspěšností s následným studiem jeho role jak v podmínkách školní tělesné výchovy na 1. stupni ZŠ, tak i v rámci mimoškolních aktivit. V neposlední řadě je pak cílem zjištění postojů žáka s pohybovou neúspěšností na pohybové aktivity s tím, že výsledky jsou následně porovnávány s výsledky jejich vrstevníků.

2 STUDIUM PROBLEMATIKY V ŠIRŠÍM KONTEXTU POMOCÍ TEORETICKÝCH VÝCHODISEK

2.1 VSTUP DO PROBLEMATIKY

Problematika pohybových aktivit dětí se začala významně diskutovat na přelomu tisíciletí a i v současnosti je stále velice aktuální. Dokazuje to značný rozsah výzkumných prací (Frömel, Novosad & Svozil, 1999; Sigmund, Frömel, Klimtová & Tomik, 1999; Sallis & Owen, 1999; Malina, et. al. 2004; Bunc, 2006; Frömel & Chmelík, 2007; Hands, Larkin, Parker, Straker & Perry, 2008), které z různých aspektů sledují poznatkovou bázi v této oblasti. Zároveň můžeme zaznamenat diskuse různých autorů (Walker, Ross & Gray, 1999; Burrows, Eves & Cooper, 1999; Corbin, 2002) týkající se role pohybových aktivit v rámci volnočasových činností dětské populace. V pracích (Frömel, 1996; Hošek, 1996; Medeková, 1992; Rychtecký, 1996), které se dotýkají problematiky pohybových aktivit, se zdůrazňuje jejich souvislost se školní tělesnou výchovou a současně se poukazuje na závažnost motivace a naplnění cílů tělesné výchovy s ohledem na vytváření předpokladů pro celoživotní pohybovou aktivitu všech dětí, tedy nejen motoricky nadaných. Uvedení autoři se názorově shodují na významnosti dopadu zážitků a zkušeností při školní tělesné výchově pro budoucí vztah k pohybové aktivitě. Je však třeba upozornit, že na začátku nového tisíciletí začíná vzrůstat kritika koncepce školní tělesné výchovy a zároveň kritika způsobů rozvoje tělesné zdatnosti dětí (Penney & Chandler, 2000; Corbin, 2002; Stephens, 2002), když jsou požadovány nové, o to účinnější přístupy k podpoře pohybové aktivity a upevňování zdraví.

Některé práce (Fialová, 1996; Medeková & Šelingerová, 1994; Sallis & Patrick, 1994) upozorňovaly na zdravotní aspekty pohybové aktivity, další poukazovaly na význam pohybových aktivit pro zabezpečení tělesné a funkční zdatnosti dětí (Bunc, 1995; Falgairette, Gavarry, Bernard & Hebbelinck, 1996; Kimiecik & Lawson, 1996; Moravec, Kampmiller, Sedláček et al., 1996; Cairney, Hay, Faught, & Hawes, 2005) a dále i na problémy jejich hodnocení (Sallis, 1991).

V této souvislosti je třeba připomenout, že zejména v 80. a v 90. letech minulého století se značná část prací (Simon & Smoll, 1974; Smoll, Schutz & Keeney, 1977; Snyder & Purdy, 1982; Zich, 1996) věnovala postojům, tělovýchovným zájmům a také faktorům, které podněcují, motivují a socializují děti do pohybových aktivit (Brustad, 1996; Medeková, Havlíček & Ramacsay, 1996). Uvedení autoři se shodovali v názoru, že tělovýchovné zájmy představují značný potenciál pro formování trvalejšího vztahu dětí k pravidelnému pohybu. Poukazovali přitom na rozdíly v preferování tělovýchovných aktivit z hlediska pohlaví a hodnotili podíl

jednotlivých činitelů, které vstupují do složitého procesu socializace dětí v pohybových aktivitách.

Z uvedeného pohledu je zřejmé, že do kvality pohybového režimu vstupuje velké množství faktorů objektivní i subjektivní povahy.

Některé z výzkumných prací tehdejší doby (Fialová, 1991; Kováčová & Medeková, 1995; Suchomel, 2006; Hands & Larkin, 2006; Cairney, Hay, Faught, Flouris & Klentrou, 2007) upozorňovaly na důsledky nedostatečné pohybové aktivity, které se samozřejmě odrážely ve zhoršení úrovně zdravotního stavu, ve snížení funkční zdatnosti pohybového aparátu dětí.

Máme-li poukázat na význam pohybové aktivity v životě dětí, musíme si uvědomit celý proces ontogeneze, který je spojen s pohybem, kdy adekvátní pohyb je předpokladem procesu růstu i vývoje. Podle Kučery, Dylevského et al. (1997) se samotná fyzická stimulace jedince promítne i do dalších generací jak ve formě jejich výchovy, tak i ve zděděných předpokladech či potřebách.

Uvědomme si, že díky konzumnímu způsobu života je stále upozorňováno na snížení tělesného pohybu, který se začíná projevovat nedostatkem potřeby pohybu, potřeby fyzické činnosti a pohybové obratnosti, což se u školních dětí projevuje nedostatkem pohybu, díky němuž si nemohou osvojit mnohé základní pohybové dovednosti.

Ve školním věku, díky vstupu do školy, se výrazně mění režim dítěte, kdy v pohybové aktivitě převažují omezení nad stimulacemi, přestože by tomu mělo být z hlediska přirozeného vývoje naopak. Jedinec mladšího školního věku potřebuje pohyb v odpovídající kvalitě i kvantitě. Corbin, Pangrazi a Welk (1996) uvádějí a doporučují pro dítě ve věkovém rozmezí 6–10 let 60 minut aktivní pohybové činnosti denně. Vždyť právě období mladšího školního věku je z hlediska rozvoje obratnosti nejcitlivější. Válková (1990) zdůrazňuje a upozorňuje na nejcitlivější období pro rozvoj mnohých motorických dovedností, kterým je období mladšího školního věku. V tomto období je optimální možnost zvládnutí základních dovedností a zároveň utváření postojů k pohybovým aktivitám. Na základě rozsáhlého výzkumu poukázali Kostka, Svoboda et al. (1987) na skutečnost, že věk 6–10 let je obdobím pokroku v motorickém učení. Zejména pak věk 8–12 let spadá zvláště u chlapců do období, kdy dochází k pokroku v motorickém chování, hlavně při učení se pohybovým dovednostem. Musíme si tedy uvědomit, že dítě v období mladšího školního věku, tedy v období mezi 6–10 lety, má být systematicky a racionálně vedeno k pohybovým aktivitám.

Konstatování Kostky, Svobody et al. (1987) je podpořeno Matějčkem (1996), který upozorňuje na skutečnost, že zejména dětské období mezi 8–10 lety je velice důležité pro zdravý vývoj osobnosti. Stejný autor zároveň upozorňuje na vzrůst míry pocitu méněcennosti při tělesné a pohybové aktivitě u této věkové kategorie. Matějček (1989b) se zabývá i otázkou možného nasměrování dítěte k určité činnosti a mimo jiné doporučuje rozmanité pohybové aktivity. Zároveň je podle Matějčka (1989b) pro dítě významným přínosem prožitků z ovládnutí vlastního těla. Czikszentmihalyi (1996) upozorňuje na soutěživé a kreativní pohybové činnosti, které vytvářejí prožitky spojené s radostí a jsou připisované kvalitnímu životnímu zážitku. Prožitky spojené s optimální zkušeností probíhají pod kontrolou, mají zpětnou vazbu a mohou být následně vázány na tvořivé činnosti. Pohybové aktivity a kreativní pohybové činnosti obsahují mnoho momentů spouštějících radostné prožívání, o kterém se zmiňuje již Cratty (1967).

Ve školní tělesné výchově učitelé většinou věnují svoji pozornost žákům pohybově úspěšným a zdůrazňují plnění standardů, které jsou pak směrodatné pro klasifikaci. Uvedené standardy však nemusí odpovídat individuálním antropometrickým, biologickým a fyziologickým

zvláštností a vývojovým zákonitostí jedince. Hošek (1990) se pokusil hledat východiska pro ověřování programů rozvoje výkonové motivace, kde se experimentálně tematicky zaměřil na odstraňování strachu z neúspěchu. Pro praxi školní tělesné výchovy doporučoval regulaci aspirací a uplatnění individuálních vztahových norem hodnocení. Regulace aspirací tak předpokládá individualizovaný přístup k žákům.

Známé byly pokusy v 70. letech minulého století o vytvoření a následné aplikace hmotnostně výškových rozdílů (Kostková, Janouch & Rychtecký, 1978; Pávek, 1977 a 1980; Trzesniowski, 1963). Holeček (1981) si mimo jiné uvědomoval somatickou rozdílnost mezi žáky, proto se k nim snažil ve svém výzkumu přistupovat diferencovaně, na základě jejich vstupních výkonů. Žák byl tak zařazen do svého „pásma tělesné výkonnosti“ a v něm byla následně hodnocena dynamika jeho zlepšení.

Musíme si uvědomit, že zavedený normativní přístup totiž může emočně odradit od pohybových aktivit pohybově méně úspěšné žáky, kterým se stanovené normy nedaří plnit, což může vyústit v trvalejší odmítání pohybových aktivit i s podporou rodiny. Tato skutečnost je varující, poněvadž optimální pohybová aktivita má v životě dětí ve srovnání s dospělou populací mnohem větší význam.

Na základě našeho dlouhodobého studování problematiky pohybové neúspěšnosti u žáků mladšího školního věku je možné se domnívat, že těžištěm problému pohybové neúspěšnosti, příčinou vzniku a klíčem k řešení se nám jeví povinná školní tělesná výchova v přímé vazbě na spolupráci s rodinou. Škola, ve které by měla být realizována tělesná výchova, je v prvním dvacetiletí třetího tisíciletí zaměřena na poznávací proces. Podnětům pro tělesný rozvoj se zdá se věnuje minimální pozornost. Škola učí spouště dílčích poznatků, avšak nedochází k následné syntéze vyústující do pohybových aktivit. Již v 90. letech minulého století konstatoval Hošek (1990), že se u valné většiny dětské populace nedaří v průběhu školní docházky vytvořit z tělesné výchovy zálibu, která by děti přivedla k pohybovým aktivitám ve volném čase.

Výchozím bodem této monografie se stává myšlenka vytváření kladného vztahu žáků 1. stupně ZŠ k pohybovým aktivitám nezávisle na jejich pohybové úrovni, biologickém vývoji či dalších faktorech, a zvyšování jejich zájmů o pohybovou aktivitu prostřednictvím školní tělesné výchovy. Hlavní smysl je spatřován v přirozeném orientování žáků s pohybovou neúspěšností k pravidelným, spontánně realizovaným pohybovým aktivitám v době mimo vyučování na základě určité nabídky pohybových aktivit ve školní tělesné výchově. Jedná se o velice složitý proces, což dokumentují studie (viz kapitola 2.6.2.2), které z různých pohledů zaznamenávají roli žáka se zjištěnou pohybovou neúspěšností a upozorňují na možná řešení problematiky tohoto žáka v podmínkách školní tělesné výchovy zejména v období pokroku v motorickém učení 7–10letých. Uvedená skutečnost je důvodem našeho rozhodnutí zabývat se otázkou vytvoření přehledu o těchto jedincích na základě literární rešerše a monitorování těchto jedinců v podmínkách školní tělesné výchovy s následným zjišťováním jejich volnočasových aktivit a postojů k pohybovým aktivitám.

2.2 KVALITA ŽIVOTA DĚTÍ

V monografii vycházíme z celostního pohledu na rozvoj žáka v etapě primárního vzdělávání, na který má vliv jednak učitel a zároveň i rodič. Podle Lukášové (2010) vnímá učitel žáka buď jako celek, nebo jako jedince, který dochází do školy, a svoji vychovatelskou pozornost